

LIPUISANO KA MEPUTSO MAHARENG A MOKHATLO OA BASEBETSI LE BAHIRI LI HLOLEHA HO TSOELAPELE

SETERAKE MERAUFONG EA TAEMANE

Basebetsi ba merafong ea taemane ba itokisetsa ho seteraeke haufinyane ka maikemisetso a ho qobella bahiri ba De Beers ho mamela likopo tsa bona tsa meputso.

Lipehelo tse seng li tsoile merafong ea taemane kaofela ha eona naheng ka bophara li bontša hore seteraeke sena se na le tšhetso e kholo haholo. Basebetsi ba batla keketso ea meputso e tlohang ho 15% ho ea ho 15,5%.

NUM e batla keketso ea R134 bakeng sa mosebetsi ea fumanang moputso o tlase empa bahiri bona ba fana ka keketso ea R83. Ba fana ka palohare (average) ea 9,5% ho basebetsi ba seng ba tsoere ka thata ka baka la infleishene e leng ho 15%.

Ke kamora litherisano tse telele moo mokhatlo oa basebetsi o ileng oa qobelloa ke bahiri hore ho be le tsekisano ena. Tsekisano ena e ile ea isoa ho boto ea poelano (conciliation board), mme ea ba ho hloleha ho tsoellapele. Basebetsi ha ho sa na ho hong hoo ba ka ho etsang ha e se ho vouta bakeng sa seteraeke se eang ka molao merafong eohle ea De Beers.

Merafo le liporojete tse tla angoa ke ketsahalo ena ke: Finsch, Koffiefontein, Kimberley, Premier, Kleinsee le Geology Mine.

Ke basebetsi ba ka bang likete tse tšletseng ba lebelletsoeng ho nka karolo seteraekeng sena, kantle haebe bahiri ba ka etsa ho hong ho ka thusang.

Ho sa le joalo, ho khathatscha ho ntse ho ba hoholo joalo ka ha basebetsi ba De Beers ba phepetsa balaoli hore ba khutlise basebetsi ba ntsitsoeng mosebetsing ha ba ne ba nka karolo seteraekeng se akaretsang sa ho tšhetsoa khotso le demokerasi mohla la 3 le 4 Phato.

Haufinyane basebetsi mane Premier le Kimberley ba ile ba ba le liketsahalo tsa boipelaetso mme ba macha ho ea liofising tsa balaoli ba batla hore basebetsi ba tebetsoeng ba khutlisetsoe mosebetsing.

Morafong oa Finsch o Kimberley, basebetsi ba ile ba ba le boipelaetso khahlanong le ho tebeloa ha basebetsi, ba ile ba ba le li "sit-in" liofising tsa balaoli.

Litherisano li se li ntse li qalile mahareng a NUM le De Beers bakeng sa ho rarolla boipelaetso bona le litaba tse ling tse amanang le bona.

Ho ntse ho baloa lipampiri tsa baloto ho fumana sephetho ka voutu ena. Seteraeke sa ho qetela De Beers e ne e le se bitsitsoeng ke NUM bakeng sa meputso le maemo a tšebetso ka 1989.

MANTSOE A MOHLOPHISI

Afrika Boroa e kahara moferefe o moholo oa tsa lipolotiki joalo ka ha matsoeletsoe a batho ba hatelletsoeng ba lebile pele bokamosong ba demokerasi mme bo se nang khethollo ea merabe.

'Muso oa khethollo o ntse o tsoarelletse ho tsa lipolotiki le tsa ikonomi ka ho sebelisa khang khahlanong le bao ba batlang khotso le demokerasi.

Boralipolotiki ba khethollo ba ntse ba bina pina tse monate ba re ba ikemiselitse ho bopa Afrika Boroa e ncha eo ho eona batho ba tlang ho busa. Re bolelloa hore taolo ea libopeho tsa lipolotiki le tsa ikonomi ke ba basoeu ba khethollo e ea fela. Empa taba ea bohlokoa ke hore rona ba hatelletsoeng ha re eso ka re ba le tokelo ea ho khetha 'muso oo re o ratang hape ha re eso ka re etsa liqeto ka kabo ea lithuso tsa ikonomi.

'Muso oa ba basoeu oa khethollo ha o tsebe bophelo bo bong bo botle kantle ha hore ba basoeu ba be ka holimo ho ba bang le hore ba be le litokelo tse ikhethang. Ho hong le ho hong ho khahlanong le litokelo tsena tse ikhethang ho bonoa e le tlolo e kholo ea molao. Ho bolaoa ha batho ka sehloho Boipatong le Bisho ho bontša ka ho hlaka hore 'muso o batla ho tsoarella pusong le ho ntšetsapele puso ea ona e mpe.

Puo e ngoe le e ngoe ea phetoho ea 'muso oa ba basoeu ba khethollo ke bothoto feela ho tsa lipolotiki mme bo kopane le thekiso ea litabatabelo tsa batho ba naha ea rona ba hatelletsoeng.

'Muso oa khethollo o bile le boikarabelo ba ho etsa hore litherisano li se ke tsa tsoellapele ho CODESA II. E bile ka boiphihlelo bo sa khahlang ba bao ba hatelletsoeng batho ba rona ba ileng ba ba hanela ka puso ea bohle, yaba batho ba

hopola ka bo bona hore ke bona ba tla itokolla khatellong eo.

Lipolotiki tse kenyelletsang bongata ba batho li ile tsa susumetsa batho ba ratang tokoloho, e leng basebetsi, basali, batho ba mahae ba futsanehileng, baithuti, batho ba likereke, bao ba leng kamora Selekane sa Tokoloho hore ba loane ntoa e kholo khahlanong le 'muso ona oa khethollo.

"Mass action" ke sona sebetso se hlokalahalang bakeng sa ho fihlella demokerasi. Ho tlohella "mass action" pele demokerasi e eba teng ho tsoana feela le ho ipolaea ka borona. E bile phenyo ea batho ba bangata ha 'muso o ne o qobelloa ho phetha tseo ANC e neng e li batla ka matla.

Batsoaruoa ba tsa lipolotiki ba lokolotsoc hape ho bonahala e ka lihostele li tla lebelloa ka hlokomelo e kholo hobane ke tsona tseo babolai ba futuhelang baahi ba se nang molato ba hlalang ho tsona.

Ho hlokalahalang ka potlako ke ho hlangoa ha 'Muso oa Nakoana o tla tlosa 'muso ona o leng teng ha joale. "Constituent Assembly" e tla rala molaotheo o mocha oa naha e hlangoe ka potlako.

Ha baetapele ba ANC ba ntse ba rerisana le 'muso ka litaba tsena tsa bohlokoa, batho bona ba tsoanela ho ba le liketsahalo tsa "mass action" ho etsa bonnete ba hore sephetho sa litherisano tsena haebet sa demokerasi e se nang molemo.

Re tsoanetse ho hlokomela batho ba rona le ho ba ruta ka mokhoa oa ho vouta. Sephetho sa likhetho tsa demokerasi se tla ba le tiisetso ea bokamoso ba naha ena le ea meloko e sa ntsaneng e tla Afrika Boroa e lebelletse 'muso o mocha oa demokerasi bakeng sa botsitso le ntšetsopele ea ikonomi.

DEMOKERASI LE SELEKANE SA KHOTSO MERAUFONG EA AAC

National Union of Mineworkers (NUM) le Anglo American Corporation (AAC) li saenne litumellano tse peli tsa histori tseo sepheo sa tsona e leng ho tiisa khotso le demokerasi merafong.

Mokhoa oa Boitsoaro (Code of Conduct) o saennoeng o ncha basebetsi ba merafong ea AAC kaofela litokelo tsa Mosebetsi le tsa kahisano, le ho felisa khatello le merusu.

Tumellano e 'ngoe e saennoeng ke ea "Individual Dispute and Adjudication Procedure" — e hloma mokhoa o sebetsang ka potlako hape o sa jeng chelete e ngata oa ho rarolla litaba tsa batho ba tebeloang mosebetsing ka bongoe.

Tumellano ena hantle-ntle e kena sebakeng sa mokhoa oa liboto tsa poelano (conciliation boards) tse neng li nka nako e telele hape li ja le chelete e ngata, tse neng li behiloe ke molao oa mosebetsi oa Afrika Boroa (South African Labour Law).

Linyeoe tsa ho tebeloa hangata li ne li nka likhoeli tse ka bang 18 pele li ka mamela tsa mokhoa ona; hape le limilione tsa liranta bakeng sa ho lefa boramelao (lawyers).

Ka ho ea ka tumellano, bahiri be merafong le NUM ba tla hloma komiti e tla lekola ho tebeloa ha basebetsi mosebetsing (Dismissal

Review Committee — DRC), e tla sebetsana le ho tebeloa ha basebetsi ho sa nepahalang. Linyeoe li tla romeloa ho DRC nakong e ka bang matsatsi a supa.

Ha DRC e ka hloleha ho rarolla tsekisano, taba eo e tla romeloa ho "PERMANENT UMPIRE" e tla khethoa ke NUM mmoho le batsamaisi ba merafo bakeng sa tharollo e nepahetseng.

Basebetsi bao nyeoe tsa bona li sa ntsaneng li lekoloa ba ke ke ba ntšoa lihosteleng tsa morafong ho fihlela nyeoe tsa bona li fela.

Ha sebaka sa ho robala se le sico, bahiri ba tsoanela ho ncha basebetsi ba amchang nyeoeng tseo chelete ea ho ea iphumanela sebaka sa ho robala nqeng e 'ngoe.

Ka ho latela tumellano ea Mokhoa oa Boitsoaro (Code of Conduct), khatello merafong e tla felisoa ka ho ncha basebetsi bohle litokelo tsena tse latelang:

Litokelo tsa mosebetsi:

- tokelo ea hore baofisiri ba mokhatlo oa basebetsi ba kene mme ba buisane le basebetsi khampaning;
- tokelo ea "stop order";
- tokelo ea kamanyo ea bolokolohi;
- tokelo ea ho seteraeke;
- tokelo ea ho emeloa ke shaft steward

nyeoeng e 'ngoe le e 'ngoe joalo ka ha ho lumellanoe maemong a merafo;

- tokelo ea ho phiketa (picket) ho se nang merusu;
- tokelo ea ho sireletsoa khahlanong le ho tebeloa ho sa tsamaeng ka toka;
- tokelo ea tokoloho ea ho sebetsoa ea bophelo bo botle le poloheho;
- tokelo ea ho hlalisoa ha litaba tsohle tsa bohlokoa bakeng sa basebetsi mmoho le khampani;

Litokelo tsa Kahisano:

- tokelo ea ho phuthelaha ka khotso;
- tokelo ea ho tsamaea moo o ratang ka bolokolohi;
- tokelo ea ho bua seo o se batlang ka bolokolohi;
- tokelo ea ho ba le sephiri sa hao;
- tokelo ea ho hlompheua le ea ho lekana, ho bolelang hore ho ke ke ha ba le khethollo ka baka la morabe, mmala oa motho, puo ea motho, bonna kapa bosali, bolumeli, hore o hlaha morabeng ofe, tsoalo, mokhatlo oa lipolotiki oo o tšehetsang, kapa ho se be le bolhoni bo bng bo itseng kapa ho hloleha ho hong ho ka bakoang hoa tihaho;
- lihostele li ke ke tsa aroloa ka ho ea ka merabe empa ho tla lateloa boikhethele ba e mong le e mong;
- tokelo ea ho latela bolumeli le setso sa hao ka bolokolohi;
- basebetsi bohle ba hulang lihosteleng tsa

kkampani, tse tla tsoaroa ka mokhoa oa bodemokerasi, ba na le tokelo ea ho nka karolo litabeng tsa hostele;

- tokelo ea ho se amohuoe thepa ea hao, kantle haebe thepa eo e se molaong;
- tokelo ea ho se haneloe ka tsela e seng molaong ho ba lebaleng la morao;
- tokelo e khahlanong le ho tsoaruoa kapa ho koalooa chankaneng ka tsela e seng molaong.

Katleho tse kholo tse fumanong ke NUM li tla kamora tšebetso e telele hape e boima ea litherisano le bahiri ba AAC ho tloha ka 1989.

Ke khatello e kholo e ileng ea latela seteraeke se sehlo sa 1987 se susumelitseng NUM ho loanela demokerasi le khotso ea intasteri libakeng tsa ho sebetsoa.

Ho tebeloa ha basebetsi ba merafong ba ka bang 50 000 ka seteraeke se neng se le molaong sa 1987 ho ile ha baka hore ho be le litsekisano tse telele tsa molao mahareng a bahiri ba merafong le NUM, mme hona ho ile ha ja limilione tse ngata tsa liranta, hape hona ho bontšitse bofokoli ba molao oa mosebetsi oa Afrika Boroa (SA labour law).

Ho sa le joalo NUM le AAC li ntse li tsoarane le mosebetsi oa ho hloma libopeho tse hlokalahalang tsa ho kenya litumellano tsena tšebetsong.